

Landbohistorisk Tidsskrift

2023

Statshusmandskolonien Rønhave på Als i 100 år

I 2025 er det 100 år siden, statshusmandskolonien Rønhave på Kær Halvø på Als blev oprettet ved udstykning af jorden fra den tidligere tyske domænegård, som ved Genforeningen jf. Versaillestraktaten tilfaldt den danske stat. Kolonien og dens udvikling blev i perioden 1975-98 kortlagt i to større etnologiske undersøgelser. Resultaterne er formidlet i historien om husmandsbrugene, familierne, deres arbejdsliv og virke samt den udvikling, som de 30 oprindelige brug har gennemlevet. Fra begyndelsen som aktive landbrug frem til i dag, hvor landbrugsdriften er nedlagt, jorden sammenlagt til et par større driftsenheder, og næsten alle de oprindelige udstykkede brug er konverteret til bolig for ikke-landbrugere – enkelte dog stadig med lidt jord til.

Indledning

Formålet med den første undersøgelse af Rønhave-kolonien var – ud fra en synkron og diakron analyse af udviklingsforløbet – at afdække væsentlige elementer i udviklingens forskellige faser og det samlede problemkompleks i statshusmandskolonien 1925-80. Desuden at påvise hvilke grundlæggende faktorer, der i større eller mindre grad lå bag den strukturændring, som havde ført frem til statshusmandskolonien status i 1980. I 1998 fulgte den anden etnologiske undersøgelse. Udgangspunktet var her at analysere og beskrive de hovedaspekter, som gennem udviklingsprocessen havde ført frem til koloniens to primære befolkningsgrupper: landbrugere og de nye tilflyttere af ikke-landbrugere, set over de forudgående ca. 25 år.¹

Grundlæggelsen af Rønhave-kolonien i 1925

Udstykningen af jorden til statshusmandsbrug fra den tidligere tyske domænegård Rønhave fandt sted den 4. marts 1925 kl. 8,30. Det skete under ledelse af formanden for Statens Jordlovsudvalg, Niels Frederiksen og Chr. Ernst Christensen samt domæneforpagter Refshauge fra Den Sønderjyske Domæneforvaltning, Chr. Becker fra Amtshusmandsbrugskommissionen og statens tilsynsførende arkitekt Jep Fink. Man samledes med de kommende statshus-

1 Artiklen bygger på forfatterens tre grundlæggende værker, hhv. Solvang 1980, 1984 og 1999 (a) samt en række artikler og samleværker om Rønhave-kolonien.

Figur 1. "Vi vil rejse nye huse, nye hjem fra strand til strand", skrev husmandsdigteren Johan Skjoldborg. Forudsigelsen gik i opfyldelse på Rønhave i 1925. GS-Arkiv.

mænd på Rønhave, hvor forpagter Lorenzen modtog og beværtede de mange fremmødte mennesker. Der blev udstykket 24 brug, året efter yderligere 3 brug.

Nybyggerne, som koloniserede de tidligere herregårdsmarker, var for størsteparten rekrutteret fra nærmeste omegn, hvilket var sammenfaldende med det rekrutteringsmønster, vi kender fra andre kolonier. Kun få kom langvejs fra. Et mønster, som i øvrigt udviser datidens relativt lille flytteradius.²

Rønhave-kolonien blev grundlagt i en tid med efterdønninger fra de historiske begivenheder omkring Genforeningen og i stærk slagskygge af den efterfølgende økonomiske opbygningsfase, som fandt sted i landsdelen de første år af 1920'erne på baggrund af Statens Jordlovsudvalg.³

2 Frederiksen 1922 og Jørgensen 1955.

3 Solvang 1978.

Det overordnede statslige tilsyn var primært koncentreret om planlægningsfasen. Det var et vigtigt moment, at det statsdirigerede og -finansierede byggeri – i flg. Statens Jordlovsudvalgs bygningsforskrifter og -tilsyn – sikrede sig, at statslånet blev fastlagt til bestemte byggeudgifter og aftale om selve opførelsen, hvorved overskridelse blev vanskelig eller umulig. Endelig sikredes, at statens penge via statslånet blev bundet i fast ejendom af en tilstrækkelig kvalitet, hvis værdi ikke forringedes med årene.⁴

Underlagt disse ydre vilkår måtte en husmandsbefolkning – ud fra de givne lovmæssigt udstukne rammer og på gennemsnitlig 11 tdl. jord – i en nybyggerkoloni grundlægge et hjem og opbygge en bæredygtig produktionsenhed. Disse tilsyneladende ensartede etableringsforhold modsvarede af den enkelte husmands individualisme, uensartede forudsætninger og økonomiske forhold.

Samtidig med, at de nye brug skød op på de tidligere herregårdsmarker, satte husmændene ploven i jorden. Arealmæssigt lå udstykningerne under egns- og landsgennemsnittet, uden muligheder for senere udvidelser. Jordbruget

Figur 2. Carl og Line Jakobsen startede deres husmandsliv i et skur i 1925. I den ene ende stod hesten, i den anden en seng og et komfur. Foto: G. Solvang.

4 Brückner K. og L.H. Larsen 1945.

Figur 3. Nyopført brug på det yderste Arnkilsøre i 1926. Mand, kone, børn og hesten udgjorde arbejdskraften på husmandsbruget med 11 tdl. land. GS-Arkiv.

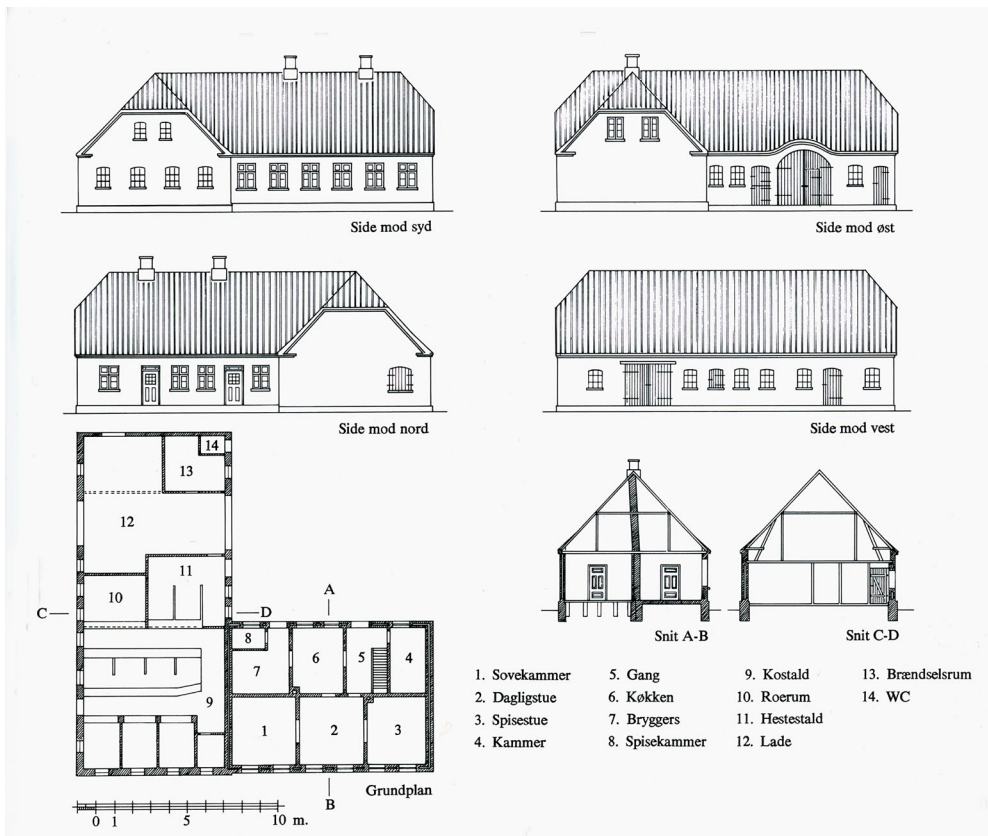
blev anlagt med traditionelt syv-marks veksel drift. Familiehus holdet indgik som en vigtig produktionsfaktor – arbejdskraften. På grund af knappe ressourcer nødvendiggjorde husmandsbrugets utilstrækkelige økonomiske afkast et sideerhverv; mælkekørsel og daglejarbejde blev det almindeligste.

Husmændene klarede sig forskelligt de første år, indtil man havde anskaffet sig det nødvendige – besætning og redskaber. Flere fik hjælp i begyndelsen fra omliggende gårde eller nærtboende familie.⁵

Tilvæksten af børn i kolonien medførte opførelsen af Skovhuse Skole i 1927, hvilket kom til at virke samlende på kolonibefolkningen, da skolen også blev benyttet som det lokale kulturhus.

Parallelt hermed opbyggedes et mønster af indbyrdes relationer gennem etablering af samarbejds lag, maskinfællesskab og andre sociale kontakter husmændene imellem – et vigtigt udgangspunkt for opbygning af et nyt socialt samfund inden for koloniens geografiske rammer.

⁵ Solvang 1987 a.

Figur 4. Tegning til et husmandsbrug i 1925 på Rønhave af bygmester H. Frost. Tegning: G. Solvang.

Pionerårene – krisetid, opbygning og sammenhold

Husmandsbefolkningen toppede i midten af 1930'erne; det samme gjorde den internationale økonomiske krise. Trods de økonomiske vanskeligheder havde husmændene nået at etablere et bæredygtigt produktionsapparat – især husdyrbruget – inden krisen for alvor satte mærkbart ind i begyndelsen af 1930'erne. Kriseårene var ensbetydende med stagnation og nedgang i drift og afsætning, hvorfor det ikke længere blev muligt at opretholde den nødvendige økonomiske balance. En følge for mange blev betalingshenstand, indførelse af akkordordninger og langvarige gældsafdragelser, hvilket i kriseårene satte husmændene på en hård prøve. Det blev en årrække, hvor der opstod latente

Figur 5. Høst hos Carl Jakobsen i 1959. Familien hjalp til i høsten. Husmændene havde maskinfællesskab og lånte i starten heste af hinanden. GS-Arkiv.

spændinger forårsaget af indbyrdes brydninger og konflikter om husmændenes politiske, ideologiske og etiske holdninger. Dette kom til udtryk i det lille samfunds tætknyttede netværksmønster gennem den enkeltes daglige kamp for opretholdelsen af familiens eksistens.⁶

Husmændene på Rønhave besad stor økonomisk og arbejdsmæssig tilpasningsevne i forhold til mange af sognets større landbrug, hvis gårde i kriseårene i adskillige tilfælde gik på tvangsauktion. En medvirkende årsag var dog også, at husmandsbruget ikke kunne pantsættes, da det var statsejendom.

Men i 1930'erne ligestilledes husmændene i økonomisk henseende: alle dukkede "lige fattige" ud af krisen, nu var der ikke længere den store forskel, som måske havde været ved starten.⁷

Det er væsentligt at fremhæve, at husmændene ikke kom til at tælle med i de arbejdsløses rækker trods kriseårenes ringe økonomiske kår for de ofte

6 Clausager 1930 og Schmidt 1935.

7 Jensen 2002.

børnerige familier. ”Redningsplanken” blev familiebruget, hvor man i stor udstrækning var i stand til at opretholde en selvforsyningsøkonomi.⁸

Perioden 1930’erne og 40’erne bød på en række synlige, materielle ændringer. Koloniens arkitektoniske fremtræden blev gradvist præget af en vis individualisme, efterhånden som den enkelte på sit brug opførte skure og mindre tilbygninger – en kontrast til det centraldirigerede byggeri. Husmændene satte hermed deres personlige præg på kulturlandskabet, dog uden større indgriben i det bestående bebyggelsesmønster.

Bedre økonomiske vilkår mod slutningen af 1930’erne medførte forbedringer såvel inde som ude. Der blev indlagt elektrisk lys og vand. Men selv om der også kom enkelte nyere maskiner og redskaber til i driften, forblev mekaniseringsgraden lav frem til omkring 1950. De store nyheder var der ikke tale om. Ressourcegrundlaget tillod ikke videre ekspansion af husmandsbrugets drift – ændringer i afgrøder og en mere intensiv drift var eneste mulighed for større udkomme fra jordbruget. Det økonomiske afkast fra husdyrbruget forblev produktionsenhedens største og vigtigste indtægtskilde.

Første generations husmænd

Årene 1925-50 var præget af ”små kår”, husmandsbrugets drift var afhængig af samarbejde – først og fremmest i familiehusholdet. Graden af selvhusholdning var så stor som mulig, hvilket var ensbetydende med husmandsbrugets eksistens. De jordpolitiske beslutninger, der havde ført til udstykning af for

Figur 6. Hans, Jørgen, Karla og Margrethe Mejer fra Arnkilsmaj ca. 1936. Husmandsbørnene blev tidligt vænnet til at arbejde og til omgang med husdyrene – heste, køer og ungkreaturer samt fjerkræ. GS-Arkiv.

8 Pedersen 1928.

Figur 7. Statshusmandsbruget med de vinkelformede bygninger i Bedre Byggeskik stil, med køkken- og prydhave og bagved de udstrakte marker i tavlopdelte felter med heste og køer på græs. En sommerdag i 1953. Foto: Sylvest Jensen. GS-Arkiv.

små brug, betød, at husmændene måtte tage sideerhverv på grund af brugets utilstrækkelige økonomiske afkast. De dispositionsmæssige følger heraf bevirkede en ændring i arbejdsfordeling og et kønsrollemønster, der var forskelligt fra det ”idealtypiske” mønster, som herskede på gårdene – konen måtte varetage traditionelt mandsarbejde på husmandsbruget i mandens sted.

Rønhave-kolonien udgjorde under første generation et stabilt lokalt samfund bundet sammen af indre sociale relationer. Gennem husmændenes indbyrdes kontakter i tilknytning til de daglige samarbejdsrelationer og fælles arbejdsopgaver i driften af husmandsbruget, etableredes et tæt knyttet netværk. Dette indebar, at husmændene gennem adfærd og fællesskabsfølelse kom til at optræde som en samlet gruppe i forhold til omverdenen.

Trods tilstedeværelsen af mindre, indre uoverensstemmelser og konflikter herskede dog et udpræget gruppesammenhold i kolonisamfundet, som stod i et

vist modsætningsforhold til det omgivende landbosamfund på grund af den sociale opdeling.⁹

Under den første periode af koloniens historie formedes husmandsbrugets fysiske rammer. Beplantningen skød op omkring det enkelte brug – haver med blomster, grøntsager og frugttræer – der sammen med de vinkelformede bygninger i Bedre Byggeskik med de røde halvvalmede tegltage føjede sig harmonisk ind i det omgivende landskab ned mod Alssund. Et landskab med levende hegn, karakteristisk ensartet markopdeling og køer og heste på græsning om sommeren. Det billede, ”kolonilandskabet” afspejler, skal igen ses i kontrast til det omliggende bondeland, hvis struktur med store gårde og udstrakte marker hviler på en tilblivelsesproces med baggrund i helt andre historiske forudsætninger.¹⁰

Figur 8. Husmandsparret i færd med hjemkørsel af halm fra høsten i 1976. Gennem livet arbejdede de sammen om driften. Børnene deltog, som her, hvor drengen ”kører frem” med den lille grå Ferguson. Foto: G. Solvang.

9 Solvang 1986.

10 Solvang 2019.

Tilværelsen for husmandsfolk var ensbetydende med et hårdt arbejdsliv. Men kunne tilmed skabe tilfredshed og arbejdsglæde i forbindelse med familiehusholdets daglige samarbejde, og hvori grunden blev lagt til en række livskvaliteter. I de fleste husmandshjem trivedes børn og voksne under trygge og harmoniske opvækstvilkår, omend økonomien ofte var på et lavpunkt.

Et stærkt gruppesammenhold, stabilitet og ringe forandring udgør de væsentligste karakteristika for de første 25 år af husmandskolonien historie. Selv om der forekom ændringer, var det trods alt kun i det små. Først med det begyndende generationsskifte mod midten af 1940'erne lagdes grunden til den strukturændring, der støttet af ydre faktorer fra 1950'erne ledte udviklingen bort fra det grundmønster, hvorpå pionergenerationen havde opbygget kolonien.

Figur 9. Christine Witte fodrer hønsene. Pasning af hønsene hørte under konens arbejdsområde med hjælp af børnene. Der skulle fodres, holdes rent og æggene indsamles og rengøres. Størsteparten blev solgt til købmanden eller brugsen. Foto: Stig Hammer, ca. 1950.

Figur 10. Husmænd og nye tilflyttere i fællesarbejde med hegning på Arnkilsøre, hvor kolonien i 1950 fik overladt forpagtningen til 64 tdl. til græsning. Foto: G Solvang.

Anden generations husmænd tager over

Generationsskiftet i husmandskolonien faldt primært i perioden 1945-65 – kun få efterkommere af første generation videreførte forældrenes brug.

I modsætning til koloniens grundlæggere, der overvejende kom fra nærmeste omegn og især havde social baggrund i arbejderklassen, kom de nye tilflyttere hovedsageligt fra gårdmands- og husmandshjem beliggende uden for egnen. Anden generation rekrutteredes således gennemgående fra højere sociale lag end pionergenerationen.

I forbindelse med generationsskiftet blev aftægtsordningen en udbredt forsørgelsesform for de ældre husmænd. Hvor der var tale om familieovertagelse, dannede aftægtsformen grundlag for tregenerationers familiehushold. I de fleste tilfælde var den gamle forsørgelsesform med aftægt endvidere eneste økonomiske mulighed for familieovertagelse, da der ved overdragelsen ikke var tale om egentligt køb. Samtidigt undgik man opsplитning af familien med deraf føl-

Figur 11. Husmanden driver sine jerseykøer på græs i 1974. Det sidste år inden besætningen blev sat ud på grund af skærpede krav i mejerisektoren, da mejeriet fremover krævede investering i køletankanlæg. Foto: G. Solvang.

gende ”funktionstømning”. Med tregenerationsfamilien bibeholdtes en tidligere langt mere udbredt socialiseringsinstitution, der ellers var stærkt på retur i det øvrige land.

Produktionsenheden var i vid udstrækning afhængig af børnenes arbejdskraft og som økonomisk støtte under sygdom og i alderdommen. I takt med institutionaliseringen i samfundet aftog børnenes økonomiske betydning for den enkelte familie, både fordi familien nu ikke længere udgjorde en produktionsenhed, og fordi forsørgelse under sygdom og i alderdom stort set var underlagt det offentlige.¹¹

I 1950 afstedkom en ny jordfordeling tiltag og ændringer i koloniens fysiske fremtrædelse. Domænegården blev forsøgsgård og afgav jord til oprettelse af tre nye husmandsbrug samt et mindre areal tillægsjord til enkelte andre brug. Øn-

¹¹ Bertelsen & Ussing 1974.

Figur 12. Vedvarende korndyrkning i 1978. Op gennem 1960'erne og 70'erne forsvandt kvægdriften gradvist i takt med brugsnedlæggelse, indskrænkninger og restriktioner i mejerisektoren, driftsspecialisering og -omlægning samt sideerhverv for både husmand og -kone. Foto: G: Solvang.

sket om tillægsjord efter jordloven i 1948 – om bl.a. supplerung af jord til mindre landbrug – var gentagne gange fremsat af husmændene, men blev ikke direkte indfriet. Husmændene fik i stedet i forening tildelt græsningsrettighederne til 64 tdl. på Arnkilsøre som en slags kompensation for den hårdt tiltrængte tillægsjord.

Det øgede græsningsareal muliggjorde trods alt en mindre produktionsøgning, så der nu kunne holdes flere ungkreaturer. Men det erstattede langt fra det faktiske behov, hvorfor anden generation i stigende omfang måtte påtage sig mere sideerhverv.

I begyndelsen af 1960'erne øgedes den enkeltes forpagtningsmuligheder efter vedtagelsen af den liberaliserede landbrugslov i 1962. Loven muliggjorde ophævelse af landbrugspligten på brug med 5-9 ha, hvis jorden blev lagt sammen med et areal, der ikke oversteg 12 ha. Med loven indvarsledes den begyndende afvikling af husmandsbruget. Nu fulgte endnu større grad af samdrift og regulær jordsammenlægning i takt med stigende brugsnedlæggelser. Flere ældre husmænd, som havde "lagt op", blev siddende som pensionister på bruget, eller de afstod jorden og solgte bygningerne til ikke-landbrugere, en ny befolkningsgruppe man ikke havde erhverv til fælles med – alle tilflyttere var pendlere.¹²

12 Det økonomiske Råd 1964.

Brugsnedlæggelse og jordsammenlægning gav i første omgang mulighed for produktionsudvidelse for den yngre generation, men var desuden ophav til konfliktdannelse som led i kampen om køb og forpagtning af den ”frigivne” jord. Dette både inden for kolonien og når udenfor liggende landbrug gjorde ”indhug” i koloniens ressourcegrundlag. Kampen om jorden blev i disse år et omtåleligt konfliktfelt.¹³

Strukturændring, øget specialisering og rationalisering

Strukturforandringen på husmandsbrugene tog sin begyndelse i 1950’erne med mekaniseringen, der kulminerede i perioden 1955-65, hvorefter den blev mere individuelt afhængig af brugsspecialisering. Mekanisering, brugsnedlæggelse og specialisering er således nøgleord for den strukturrationalisering, som for alvor satte ind i 1960’erne, styret fra oven og godt hjulpet af lokale tilpasningsforhold. Denne strukturudvikling øgedes ved tilslutningen til EF i 1972.¹⁴

Specialiseringen startede med frivillig afståelse af malkekøer og begyndende omlægning til svineavl i større omfang. Omlægningen i husdyrbruget fortsatte under skærpede krav til den animalske produktion gennem lovgivning og lokale rationaliseringsbestrebelse i mejerisektoren som led i andelsselskabernes vertikale integrering. Kulminationen kom med kravet om køletankanlæg og særlig indretning af malkerum fra 1. oktober 1974, hvilket gav stødet til nedlæggelse af de fleste alsidigt drevne husmandsbrug. Disse nedlæggelser var i nøje overensstemmelse med landbrugets målsætning som led i EF-tilslutning og fremme af landbrugsproduktionens specialisering. De fleste husmænd blev tvunget ind i denne ”udvikling” – de skulle jo have noget at leve af. Forude lokkede endvidere et aftagermarked med sikre interventionspriser og rigelige tilskudsordninger for dem, som specialiserede deres brug. Parallelt med den tiltagende specialisering og en øget drift ændredes de bygningsmæssige rammer for husdyrproduktionen. Men også husmandsbrugets stuehus ændredes mange steder som følge af tiltagende forbedringer af boligen, krav til øget levestandard og led i en stigende urbanisering.¹⁵

Tiltagende sideerhverv

Så længe driftsstrukturen forblev den samme, skete der ingen væsentlige ændringer i hverdagens tidsplan. Stigende mekanisering, øget sideerhverv og produktionsomlægning bevirkede imidlertid en gradvis omlægning af den daglige

13 Solvang 1999 b.

14 Mogensen 1970 og Sørensen 1998.

15 Mogensen 1974.

*Figur 13.
Møde på vejen i 1984 –
Dora Clausen, deltids-
arbejder i Lufthavnen
og familien Brink,
2.-generationshusmand
på bruget, hvor både
mand og kone er ude-
arbejdende, ved siden
af at de driver hus-
mandsbruget.
Foto: G. Solvang.*

arbejdsrytme og årscyklens forskellige arbejdsprocesser. I første omgang øgedes husmandskonens deltagelse i den daglige drift betydeligt, men senere aftog hendes hjælp i takt med den fremadskridende specialisering af brugsdriften og hendes lønarbejde uden for bedriften. Dertil kom, at forskellige sæsonarbejder blev relativt kortere, og flere arbejdsprocesser gled efterhånden ud med den tiltagende forenkling af jordbrugsdriften. Nu faldt arbejdsdagen forskelligt ud afhængig af ”brugstype” og familiens evt. sideerhverv.

Fra en nedgang i sideerhvervet omkring 1950 blev det atter nødvendigt at øge indkomsten gennem lønarbejde uden for bedriften, i første omgang for manges vedkommende for at klare overtagelsen. Fra 1960’erne fulgte en stigning, som kulminerede i perioden 1965-70, hvor halvdelen af husmændene havde sideerhverv. De fleste arbejdede som ufaglært industriarbejder – mange på Danfoss og JF-fabrikken – mod tidligere primært mælkekørsel, samt dagleje og arbejde i skoven. Med anden generation kom også husmandskonerne ud på arbejdsmarkedet. De fleste blev deltidsansatte, og flere fik arbejde i Sønderborg Lufthavn, da den blev anlagt nær kolonien. Af dem, som havde sideerhverv i 1978, var halvdelen kvinder, mens manden i større udstrækning nu var

hjemme og passede det specialiserede landbrug. Husmandskonernes udearbejde var således med til at mindske nødvendigheden af husmandens deltidsarbejde.¹⁶

Husmændene var tvunget ud på arbejdsmarkedet af økonomiske grunde. Samtidigt gav indtægten fra sideerhvervet bl.a. mulighed for at øge levestandarden – enten direkte eller indirekte gennem specialisering og udbygning af husdyrproduktionen med henblik på højere økonomisk afkast. Sideerhvervet blev således ”den økonomiske nøgle” til gennemførelsen af strukturændringen på det materielle plan såvel som en medvirkende faktor til social og kulturel forandring i almindelighed.

Det oprindelige kønsrollemønster bestod længe stort set uændret trods begyndende forandring i arbejdsdeling mellem mand og kone samt konens tiltagende udearbejde – et forhold, der må karakteriseres som den største ændring i familiens kønsrollemønster.¹⁷

Begyndende opløsning af fællesskaber

Under anden generation indtraf betydelig forandring i kolonisamfundets sociale organisation såvel samarbejds-mæssigt som i det øvrige sociale netværksmønster. Øget mekanisering og tiltagende generationsmodsatninger førte til opløsning af det tidligere arbejdsfællesskab, når nogle af de yngre husmænd distancerede sig fra de hidtil gamle mønstre, og f.eks gik sammen og etablerede nye samarbejds-mønstre med ligesindede. Samarbejdet husmændene imellem forsvandt ikke helt, men det ændrede gradvist karakter. Hvor man før samarbejdede til naboside eller i større grupper i et geografisk afgrænset nabolag, valgte næste generation samarbejdspartner efter mere funktionelle og fælles neutrale kriterier. Gamle reaktionsmønstre blev brudt op og nye etableret på tværs af tidligere indbyrdes barrierer, uoverensstemmelser og geografiske afgrænsninger – relationer, som indebar mindre grad af personligt engagement og deraf følgende fare for modsætninger og konflikt. Også mønstret i husmændenes sammenkomster uden for det daglige arbejdsliv ændrede karakter. Ganske vist fortsatte man med at have et godt naboskab, og man traf stadig sammen naboer imellem og ved festlige lejligheder dog i mindre grad, men den enkeltes kontaktmønster var nu generelt blevet mere udadventt. Herved svækkedes det tæt knyttede sociale netværksmønster betydeligt indadtil, medens det tilsvarende blev mere åbent udadtil mod omverdenen.

Med tiltagende sideerhverv og gennem et større kontaktnet til arbejdspladsen uden for lokalsamfundet, de nye arbejdskammerater i byen og industrimil-

16 Mogensen 1974.

17 Solvang 1989 a.

Figur 14. Jens Peter Solvang efterårspløjer i 1980 med den velkendte grå Ferguson. Denne traktor slog igennem i 1950'erne som led i Marshallhjælpen fra USA og blev almindelig på gårde og husmandsbrug. Foto: G. Solvang.

jøet samt fraflyttede familiemedlemmer uden for kolonien, blev grunden lagt til andre normer, holdninger og vurderinger end dem, der hidtil havde hersket i kolonisamfundets snævre netværksmønster. Med disse ændringer fulgte også et ændret adfærdsmønster, som var en mere urbaniseret livsstil, karakteristisk for byboere, og som de ”nye tilflyttere” af ikke-landbrugere medtog, når de slog sig ned blandt de øvrige i kolonien. Integreringen af et ændret adfærdsmønster foregik på flere planer, mens resultatet kom til udtryk igennem kolonisamfundets kulturelle manifestation i form af dets forskelligartede brug.

Strukturændringen i Rønhave-kolonien bevirkede i disse ”overgangsår” en gennemgribende forandring på såvel det materielle som det immaterielle plan – socialt og kulturelt. Konkret udmøntede resultatet af ændringen sig midlertidigt i en række såkaldte ”brugstyper”, hvis fremtrædelsesform og ydre karakteristika i det væsentlige var sammenfaldende med de sociale og økonomiske kategorier, som kolonibefolkningen nu var sammensat af.¹⁸

18 Solvang 1989 b.

Figur 15. Svend Aage Skov og datteren Mary hakker roer. Et brug med en specialiseret besætning af malkekøer, som langsomt var på retur. Foto: G. Solvang.

Husmandsbruget – fra landbrug mod ikke-landbrug

I 1998 fulgte den anden etnologiske undersøgelse af Rønhave-kolonien. Udgangspunktet var her: at analysere og beskrive de hovedaspekter, som i udviklingsprocessen relaterede til de to primære befolkningsgrupper, landbrugere og ikke-landbrugere set over de sidste ca. 25 år.

Hvad angår det første aspekt – landbrugerne – var formålet: en videre kortlægning af afviklingen af husmandsbrugene, og herigennem nedlæggelsen af de resterende aktive brug. Når det gjaldt det andet aspekt – som var et nyt etnologisk forskningsfeltet – var sigtet: at fokusere på ikke-landbrugerne som ”de nye tilflyttere”, der parallelt med landbrugets afvikling i vid udstrækning var dem, der overtog de nedlagte husmandsbrug og bosatte sig i landlige omgivelser. De to aspekter blev således det centrale omdrejningspunkt i lokalsamfundets udvikling i den undersøgte periode. En udvikling, der for begge parter – landbruger som ikke-landbruger – i altovervejende grad havde været stærkt styret og under stadig påvirkning af landbrugets strukturudvikling parallelt med den tiltagende industrialisering og urbanisering.

Et mål med undersøgelsen var derfor: at påvise og forklare det hurtige, fortløbende skifte i lokalsamfundet samt de følger og konsekvenser, der kunne aflæses i den pågældende transformationsproces.¹⁹

Allerede i 1970'erne havde strukturudviklingen bevirket, at koloniens oprindelige ensartede husmandsbrug havde udviklet sig til fem "idealbrugstyper". De første nedlagte brug var blevet til pensionistbrug og bolig for ikke-landbrugere, overtaget af de nye tilflyttere. For de resterende aktive brug var udviklingen gået i retning af produktionsomlægning til specialiseret drift, samtidigt var det alsidige brug blevet stærkt reduceret. Hertil kom en stigning i brug baseret på deltids- eller fuldtidslønarbejde – såkaldte deltidslandbrug eller som det overalt i Vesteuropa og i USA benævnes "Peasant Worker" eller "Worker Peasant". Decideret lønarbejde forskelligt fra det tidligere sideerhverv, og afhængig af graden af indkomst fra landbrug eller industriarbejde.²⁰

Analysen af udviklingen mod tredje generation påviste, hvorledes brugsnedlæggelse og sammenlægning af jorden på relativt kort tid førte til færre driftsenheder parallelt med en øget specialiseret drift. Driften blev nu primært koncentreret på en enkelt produktionsgren, især svineavl, men også vedvarende korn dyrkning. Samtidigt forsvandt det alsidigt drevne brug gradvist, fordi alsidigheden ikke længere passede ind i den herskende landbrugspolitik og erhvervets nye driftsstruktur, som fremover generelt gik mod øget mekanisering, rationalisering og specialisering af den enkelte brugsenhed, fremme af de større landbrug og afvikling af de mindre, nu ofte urentable brug.

Af afgørende betydning for brugsnedlæggelsen var den enkelte landbrugers alder og fremtidsmuligheder i erhvervet såvel som lønarbejde uden for bedriften. Ved overgangen til pensionisttilværelsen blev de fleste boende på bruget. Over halvdelen af de husmænd, der afviklede landbruget, beholdt foreløbigt jorden til ejendommen. Ligeledes blev landbrugspligten opretholdt på 23 af de oprindelige brug. Det betød, at der stort set endnu hørte jord i varieret omfang til de fleste ejendomme, de nye tilflytteres indbefattet.

I påvisningen af den fremadskridende udviklingsproces indgik eksempler på, hvorledes det for enkelte unge, driftige 3.-generations husmandssønner, trods ihærdige forsøg, var umuligt at videreføre forældrenes husmandsbrug på grund af manglende økonomiske og udvidelsesmæssige muligheder. Andre eksempler viste, at det specialiserede husmandsbrug med svineavl, der i 1970'erne udgjorde et af koloniens største og mest rentable driftsenheder, men som – grundet husmandens alder og en urentabel drift ved et ejerskifte – i 1998 blev nedlagt som selvstændig driftsenhed. Et brug var som resultat af strukturudviklingen blevet

19 Solvang 1995.

20 Solvang 1995.

Figur 16. Henrik Aarø Hansen høster med mejetærsker i sommeren 1998. Den store og dyre maskine bliver kun benyttet 10-12 dage om året, en relativt stor økonomisk investering på det specialiserede brug. Foto: G. Solvang, 1998.

omlagt til et rentabelt frilandsgartneri, mens et enkelt brug endnu i 1999 videreførtes som koloniens sidste aktive, traditionelle fuldtidslandbrug.

I undersøgelsen lå også det sigte: at forholde sig konkret til disharmonien mellem den oprindelige bebyggelse og de resterende aktive landbrug, der på det tidspunkt var stærkt minimeret som følge af de seneste årtiers landbrugsudvikling og erhvervets omstrukturering.

Strukturudviklingen i husmandskoloniens landbrug havde ved indgangen til år 2000 ført til en decideret opløsning af de tidligere sammenhænge mellem bebyggelse og landbrugserhverv. Det havde affødt den disharmoni, der konkret kom til udtryk ved, at 2/3 af koloniens oprindelige jord nu var samlet og blev drevet af kun to specialiserede driftsenheder. Et husmandsbrug med hovedparten af jorden samlet i koloniens sydlige del og en gård, der havde udvidet sit driftsareal med "husmandsjord" i den nordlige del. Hertil kom så pensionistbrug og ikke-landbrugere, heriblandt enkelte fritidslandbrug.

I et overordnet billede af disharmonien indgik også – når man ser på forholdet mellem husmandsbrug og gårde – at strukturudviklingen havde sat sine

markante spor på de omliggende gårde på Kær Halvø. Spor i form af jordsammenlægning, afvikling af driften og nedlæggelse af gårde – en udvikling præcis på linje med husmandsbrugene, blot med ca. 10-års forskydning. Det afspejler den generelle udvikling i landbruget, hvor grænsen mellem husmandsbrug og gårdbrug – på grund af forpagtning, samdrift og jordsammenlægning – først gradvist blev mere diffus, senere næsten udvisket, når gårdene overtog jorden fra de nedlagte husmandsbrug. Fra midten af 1980'erne skete der mange steder i Danmark en koncentreret af jordbrug og husdyrbrug i store samlede brugsenheder – knapt egentlige gårde. Denne udviklingstendens foregik også på Kær Halvø. Det synlige bevis blev en markant reduktion og regulær nedlægelse af tidligere, bæredygtige gårdbrug.

Den tiltagende ”udligning” mellem husmandsbrug og gårde – hvorunder mange ejendomme med deres bygninger blev konverteret til bolig for ikke-landbrugere – er således et synligt bevis på den disharmoni, som strukturudviklingen afstedkom i bebyggelse og landskab. Det gælder ikke blot i husmandskolonien, men selvsagt hele Kær Halvø – ja, generelt set også i resten af det danske landbrugsland.

De nye tilflyttere – ikke-landbrugere

I analysen og fremstillingen af ”de nye tilflyttere” var det i undersøgelsen hensigten at belyse, hvorfor og hvordan de nye tilflyttere af ikke-landbrugere etablerer sig i et landbrugsområde, hvis primærerhverv siden har været under afvikling.

Som afløser for de to første generationers husmænd fulgte fra ca. 1970 i takt med afviklingen af brugene en tredje generation af tilflyttere, som næsten alle var ikke-landbrugere. Selv om nogle drev fritidslandbrug, opfattes de ikke som egentlige landbrugere. Et centralt udgangspunkt i analysen var således at se på, hvem de nye ”lokalsamfundsborgere” i Rønhave-kolonien var?²¹

Det har først og fremmest vist sig, at de nye tilflyttere med et aldersgennemsnit på 33 år (1998) var relativt yngre end den forudgående husmandsgeneration. Husstanden bestod typisk af ægtepar med børn, som hos de ældste tilflyttere var voksne og flyttet hjemmefra. Geografisk set var der tale om lokal rekruttering, idet flertallet havde haft Als og Sundeved som deres seneste bosted. Af 19 husstande var 15 tilflyttet fra Sønderborg og Ulkebøl Sogn, heriblandt også enkelte fra Rønhave. Over halvdelen var tilmed født i lokalområdet. Den typiske tilflytterfamilie kom fra Sønderborg, hvor familien havde boet i en kort årrække, inden den flyttede til Rønhave. Der var derfor udpræget tale om tilflyttere fra en by til et bynært landområde.

21 Solvang 2004.

Figur 17. Helga og Andreas Dinesen er fælles om at rense roer i 1976. Det daglige arbejdsfællesskab mellem mand og kone fortsatte også med 2. generation på husmandsbruget. Foto: G. Solvang.

Ud over den korte flytteradius skal også fremhæves, at de fleste inden bosættelsen havde kendskab til Rønhave. Forhåndskendskab og kontakt til lokaliteten må derfor betragtes som en vigtig forudsætning for, at det netop blev de pågældende tilflyttere, der kom til at bo der. Dernæst skal det ses som en vigtig indgang til forståelsen af, hvorfor tilflytterne valgte at bo på landet.

Tre væsentlige forhold gjorde sig gældende for tilflytternes forhåndsviden om Rønhave: 1. at familien i forvejen havde direkte tilknytning til kolonien, idet en af parterne var født eller opvokset på husmandsstedet, naboejendommen eller i kolonien. 2. at kendskabet til Rønhave gik via familie og venner til beboere i kolonien. Kontakten spændte over personer i kolonien, i det nærtliggende Kær By, skole/forældresamarbejde, arbejdskollegaer og fritidsinteresser. 3. andre kontaktflader, f.eks. via avisannoncer.

Det kan således konstateres, at flertallet af tilflyttere kendte Rønhave-området, inden de flyttede dertil. Over halvdelen havde i forvejen direkte tilknytning til det nye bosted gennem familie- og stedkendte forbindelser. For de resterendes vedkommende havde de næsten alle viden om kolonien via familie og

venner til husmandsstederne. Kun to havde fået kendskab til Rønhave via salgsannoncer i avisen.

Der var således ikke tale om tilfældigheder i det konkrete tilflyttermønster, hvor de familiemæssige relationer i forskellige grader havde spillet den væsentligste rolle for bosætningen. Vigtigheden af et gensidigt kendskab gjaldt måske i høj grad også for de fastboende. Mange vidste forinden, hvem der flyttede til området, og således hvem, der kom til at indgå i det eksisterende lokalsamfund. Tilflytterne var således hovedsageligt mennesker, som de i forvejen kendte, heriblandt adskillige af deres egne efterkommere.

I social og økonomisk henseende adskilte tilflytterne sig imidlertid fra husmændene i kraft af deres uddannelse og erhverv. Set i relation til de tidligere generationer havde næsten alle i tredje generation en uddannelse. Hvor det for husmændene næsten udelukkende var manden, der havde en erhvervsuddannelse, havde begge ægtefæller hos tilflytterne og tredje generation en uddannelse. Og flertallet brugte deres uddannelse.

Tilflytternes uddannelse og erhverv omfattede sundheds- og servicesektoren, håndværk, liberalt erhverv, undervisning samt specialarbejde. Hertil kom de få, hvis erhverv endnu i 1998 var knyttet til jordbruget. Typisk arbejdede manden inden for håndværk eller industri, i liberalt erhverv og undervisning, mens konen havde et job inden for sundhed eller service. Begge var desuden pendlere.

Det er svært at sige noget om tilflytternes økonomiske forhold i relation til deres erhverv. Dels varierede det for den enkelte, dels blev forholdene ikke nærmere undersøgt. Men når begge ægtefæller var udearbejdende, var det fordi den samlede husstandsøkonomi generelt krævede to lønindkomster. Kun i få tilfælde var husstandens indkomst baseret på den ene ægtefælles indkomst.

I modsætning til forældregenerationen havde de nye tilflyttere i stigende omfang ændret økonomisk, social og erhvervsmæssig status fra landbrugs- til et ikke-landbrugserhverv. Alligevel havde de prioriteret at bo i et landligt lokalsamfund frem for i bymæssige omgivelser. De havde i den henseende distanceret sig fra de generelle karakteristika, der normalt knytter sig til den bymæssige erhvervskultur, som de næsten alle selv tilhørte.

Hvorfor fravælge byen for at bo på landet?

Baggrunden og drivkraften for de nye tilflytteres valg af bosættelse skal ses ud fra to indfaldsvinkler. Det første er, hvorfor valgte de at bosætte sig på landet? Det andet, hvad var deres bevæggrunde til bosætningen?

Da de to spørgsmål ligger tæt op ad hinanden, skulle man rent umiddelbart tro, at de gav nogenlunde samme svar og uden synderlig forskel, men det er imidlertid ikke tilfældet. Bag afgørelsen lå flere ”lag” af faktorer, der befandt sig på forskellige planer – det fysiske, det mentale, det økonomiske osv.

Overordnet kunne man spørge, hvilke overvejelser der indgik, når disse mennesker fravalgte byen for at bo på landet? Hvilke ønsker og behov drev dem til denne beslutning, som for de fleste var et brud med deres hidtidige livsform og omgivelser?

Det må understreges, at når de nye tilflyttere bosatte sig i Rønhave-kolonien, var det en bevidst og velovervejet handling, når de fravalgte bymiljøet.

I beslutningsprocessen indgik en række forskellige bevæggrunde for det endelige valg af bosætningsform – henholdsvis primære og sekundære forhold, som dele af det mønster, der dannede udgangspunkt for familiens prioritering og endelige beslutning om at flytte ud på landet.

De primære begrundelser var overordnet relateret til sted, familie/slægt og opvækstmæssige forhold. Her gjaldt det en høj prioritering af de landlige omgivelser, en baggrund i opvækst på landet, synet på naturen, børnenes opvækst, naturligvis et boligbehov samt erhvervsinteresser.

De sekundære begrundelser, som på mange måder var en uddybning af nogle af de centrale prioriteringer, omfattede først og fremmest stilhed, god afstand til naboer, en manglende trivsel i byen, de kom fra, ”det frie liv” på landet, naturen og de landlige omgivelser i det fysiske miljø. Hertil kom mulighederne for andre og nye fritidsaktiviteter, muligheder for at holde hest, at bo tæt på byen med natur rundt om boligen. Desuden havde flere lyst til at drive fritidslandbrug og dyrke sejlsport. Når det gjaldt børnene, var der især tænkt på deres opvækst og i nogle tilfælde også deres interesse for heste. Endvidere var opfyldelsen af et boligbehov med kort afstand mellem hjem og arbejde en vigtig grund.

Den nære tilknytning til husmandskolonien før tilflytningen havde for mange været af afgørende betydning. I nogle tilfælde var bosætningen ligefrem begrundet med en form for ”nedarvet tradition”, det vil sige tilflytters slægtsmæssige forbindelse til landet og den landbobefolkning, de selv var rundet af. Måske også slægtninge i Rønhave-kolonien.²²

Lokalsamfundet som aktivitetsfelt for de nye tilflyttere

Rønhave-kolonien indtog i undersøgelsen en central placering som ramme om det lokalsamfund, som de nye tilflyttere var kommet til.

Det var derfor nærliggende at afdække, hvordan tilflytterne blev optaget, accepteret og integreret i lokalsamfundet af de fastboende, og hvordan de med tiden selv blev en del af det ”sociale system”. Under hvilke vilkår de havde bosat sig i lokalsamfundet, og hvilke faktorer der indgik som væsentlige for såvel tilflyttere som de fastboende. Her skulle det være muligt at belyse de nutidige

22 Vilstrup Research 1997.

beboeres konkrete forhold til det lokalsamfund og de omgivelser, de boede i. Lokalsamfundet omfatter i denne forbindelse den geografisk afgrænsede bebyggelse med beboerne, deres relationer indbyrdes og til omverdenen.

Selve bosættelsen havde rod i den strukturudvikling, der førte til afvikling af landbruget på de små og efterhånden urentable husmandsbrug. Siden 1969 blev brugene i et jævnt forløb ved de fleste ejerskifter overtaget af ikke-landbrugere, som nu kom til at udgøre flertallet.

Udflytningen til de landlige omgivelser indebar for de fleste et kontrastrigt skifte, fysisk og menneskeligt. Ofte trådte "bymennesket" ud af anonymiteten, når det søgte optagelse i lokalsamfundets fællesskab. Kontrasten til bylivet omfattede også de fastboendes modtagelse af tilflytterne. "Velkomsten" var for de fleste tilflyttere en positiv oplevelse af nærvær modsat en vis fremmedgjort-hed i byen.

Tilflytternes modtagelse og integrering i lokalsamfundet var forskellig for hver familie. Men den fulgte et bestemt mønster, hvori bl.a. indgik gensidig forventning, krav og accept af hinanden. Integreringen i lokalsamfundet afhang meget af, om man isolerede sig, forholdt sig passiv, var medvirkende og aktiv, samt tog initiativer. I tiden med store omvæltninger i landbruget – gennem 1970'erne og 80'erne – var husmændene i begyndelsen på vagt over for tilflytterne på grund af de ændringer, det medførte. Denne skepsis mindskedes gradvist i takt med integrering og gensidig indsigt i hinandens forhold, holdninger og vurderinger. Dette kan ses som et led i den dynamiske proces om landdistrikternes udvikling og ikke mindst generationsskiftet.²³

Jorden var før et centralt stridspunkt i lokalsamfundet – jorden som konfliktfelt.²⁴ Først mellem husmændene indbyrdes, senere – under den fremadskridende strukturændring – mellem husmænd og tilflyttere. Men polariseringen blev senere mindsket betydeligt. Tilflytterne fik med tiden en beskedent andel af jorden bl.a. i form af fritidslandbrug. Der skete en øget bevidsthed om varetagelse af de samlede miljøforhold. Tilflytterne fik gradvist større indsigt i og forståelse for landbrugserhvervet, og landbruget fik bedre kendskab til tilflytternes ønsker og behov for jord. I dag accepterer landbrugerne således ikke-landbrugernes ønske om at eje jord. Spørgsmålet er blot, hvor meget og hvad den skal bruges til. Landbrugerne bakker i dag generelt op om, at der skal være noget jord til de ejendomme, som tilflytterne overtager.

Det nedlagte husmandsbrug er som fritidslandbrug blevet ramme om mange aktiviteter sammenlignet med det oprindelige brug. Fritidslandbrug praktiseres i forskellige grader: fra drift på en størrelse som det oprindelige jordbrug

23 Worsley 1976.

24 Solvang 1999 b.

Figur 18.

Anton Linnet i færd med at mure i udhuset på sit husmandsbrug i Skovhuse. Han overtog det i 1981 med lidt jord, købt fra et nabobrug.

Familien flyttede til Rønhave med den klare intension, at dyrke sit fritidslandbrug som modvægt til lærerjobbet.
Foto: G. Solvang.

til mindre arealer samt over et bredt spekter som dækker fra agerbrug over plantagedrift til stor køkkenhave og med forskellige former for husdyrhold og med varieret grad af selvforsyning.

Ud over bosættelsen på landet kom boligskiftet til at opfylde en række behov for udøvelse af forskellige aktiviteter som en modvægt til pendlerens arbejde fjernt fra hjemmet.

Et basalt udgangspunkt i tilflytternes aktivitetsmønster blev selve boligen, de nære omgivelser, den geografiske beliggenhed, kontakt til naturen og det åbne land samt ønske om at deltage i lokalsamfundets fællesskab. Faktorerne kan under ét sammenfattes således: Et udpræget ønske om at bo tæt ved by,

Figur 19. Det pensionerede husmandspar Birgit og Hans Christian Petersen, Arnkilsøre 9, i haven på bruget på Arnkil i 1998, hvor jorden stadig drives ved siden af at der holdes en begrænset svinebesætning. Foto: G. Solvang.

skov og strand, dyrke sejlsport, holde heste, får og høns, drive fiskeri i fjorden med videre. I ønsket indgik også børnenes muligheder for udfoldelse i de nye og frie omgivelser, idet børnene i udpræget grad var med til at tegne familiens daglige mønster.

For husmændene var jorden oprindeligt synonymt med hjem, bolig og erhvervsudøvelse, hvor bruget dannede ramme om familien som produktions- og forbrugsenhed. For tilflytterne indgik bostedet, omgivelserne, naturen og landskabet som facetter i et betydningsfuldt aktivitets- og oplevelsesfelt med alle de muligheder for fritidsudnyttelse, som det rummer.

Tilflytterne er gradvist blevet integreret i lokalsamfundet i takt med, at de blev inddraget i husmændenes fællesskab. Det var i begyndelsen endnu knyttet til de gamle sociale samværs mønstre, normer og organisationer, og det foregik udelukkende på husmændenes præmisser. Senere gled de gamle mønstre og traditioner i baggrunden, når tilflyttere tog over og på eget initiativ dannede nye samværsformer. Både gamle og nye beboere betragter dog stadig kolonien som et fungerende lokalsamfund. De fleste af dem mødes ved en række begivenheder i årets løb og ved visse tilbagevendende lejligheder.

Figur 20.

Den pensionerede husmand og kone i 1970'erne plukker ribs i køkkenhaven, hvis afgrøder i alle årene forblev et uundværligt indslag i familiens kost, og sammen med æg salg, et vigtigt supplement til den daglige husholdøkonomi.

Foto: G. Solvang.

Nye netværksmønstre

I forhold til før har erhvervsforskydningen i lokalsamfundet og pendling til arbejdet gradvist medført et ændret mønster med et stigende engagement uden for lokalsamfundet. Det involverer i højere grad familie, slægt, venner og arbejdskolleger på bekostning af koloniens lokale kontaktnet. Generelt har det således ført til en begrænset deltagelse i lokalsamfundet set i forhold til husmændenes tidligere arbejds- og sociale fællesskab.²⁵

De fleste tilflyttere arbejder i byen, som også benyttes til indkøb og andre servicefunktioner. Men flertallet – gamle som nye beboere – føler sig dog primært tilknyttet den gamle sognekommune Ulkebøl. Her ligger skole, fritids- og børneinstitutioner samt sportshal, som via børnene er medvirkende til at binde lokalsamfundet sammen. Desuden en række andre af sognets oprindelige, sociale institutioner, f.eks. kirke og forsamlingshus, som fortsat er med til at binde lokalsamfundet kulturelt sammen. Derimod bruger ungdommen i udpræget grad byen som deres primære aktivitetsfelt.

25 Sundby 1972.

Tilflytterne dyrker det sociale fællesskab både i og uden for lokalsamfundet. Det foregår i et relationsnet med kontakter, der ofte går på tværs af tidligere normer og erhvervsskel. Kontakter i lokalsamfundet indbefatter i mange tilfælde aktiviteter hos hinanden i weekender og fritiden. På den måde realiseredes tilflytternes ønsker og forventninger til det nye lokalsamfund, som de herefter gradvist integreredes i, og mere eller mindre med tiden er blevet en del af.

Et ændret kulturlandskabsbillede

Det billede, som undersøgelsen har tegnet af strukturudviklingen med udgangspunkt i Rønhave-kolonien og de omliggende gårde, kan betragtes som et mikrokosmos, der afspejler den generelle udvikling i dansk landbrug. Med relativt få justeringer vil undersøgelsens resultater kunne aflæses de fleste steder i det øvrige danske landbrugsland.

Set i historisk perspektiv har landbruget – som del af kulturhistorien – været udsat for et omskiftende forløb. I feudaltiden var gårde og datidens husmandsbrug – kådnere – på hele Kær Halvø i århundreder underlagt hertug- og herremandsvældet. Ved udskiftningen i 1790'erne blev jorden frigivet til selveje, og nye driftsformer vandt indpas. Men der var fortsat klare fysiske skel mellem gårde og husmandsbrug, skel der endnu kan aflæses som spor i kulturlandskabet. Under krige og fremmedherredømme udviklede landbruget sig nogenlunde på linje med det øvrige Danmark, men tilpasset det tyske afsætningsmarked. Efter Genforeningen i 1920 blev den nyoprettede statshusmandskoloni på Rønhaves herregårdsmarker et iøjnefaldende nybrud i områdets bebyggelse og kulturlandskab. Fra 1970'erne ændredes husmandslandskabet atter gradvist i takt med landbrugets strukturudvikling. Landbrugets tiltagende ”strukturelle opløsning” fra midten af 1980'erne bevirkede nedlæggelse af såvel husmandsbrug som gårde med jordens sammenlægning til store, specialiserede brugsenheder.

Set på baggrund af dette langtidsperspektiv optræder Rønhave-kolonien kun som en parentes på 100 år. Men ”parentesen” har haft en kolossal betydning for de mange familier, som gennem årene har levet på husmandsbrugene og herfra fået deres udkomme. Statshusmandskolonien betød en økonomisk og social genrejsning efter mange års undertrykkelse af den dårligst stillede del af områdets befolkning. Målt med den lange alen har den relativt korte statshusmandstid sat sig nogle markante kulturspor i form af landskab og bebyggelse. Spor, som det nu er op til de nye tilflyttere og de næste generationer at forvalte og værne om som en del af områdets samlede kulturhistorie og kulturarv.

Rønhave-kolonien og Kær Halvø i et planlægningsperspektiv

Vi har i det foregående afdækket Rønhave-koloniens udvikling og afvikling – en proces der omfatter et skifte fra landbrug til ikke-landbrug for hovedparten

Figur 21. Arnkilsøre 7 – et af de nedlagte husmandsbrug i 1976 yderst på Arnkil opført i Bedre Byggeskik. De hvide vinkelbygninger med de røde tegltage, som var et gennemgående arkitektonisk træk i 26 af koloniens oprindelige brug, blev et nyt islæt i kulturlandskabet efter Genforeningen i 1920. Foto: G. Solvang.

af ejendommene. Ud fra en historisk-etnologisk indfaldsvinkel er baggrunden for tilflytternes bosætning, intentioner og motiver belyst. Men set i det større, samfundsmæssige perspektiv indgår også en anden vigtig side at forholde sig til, nemlig det planlægningsperspektiv, som førhen og i fremtiden er af afgørende betydning for området og dets beboere. Vigtigt, da det berører både fortidens, nutidens og fremtidens kulturhistorie.

Med udgangspunkt i analysen af det konkrete lokalsamfund i et bynært landdistrikt skal vi se på, hvilke nye perspektiver og tendenser planlægningen kan indebære for den videre udvikling og forandring i kulturlandskab og bebyggelse for såvel Rønhave-kolonien som det omgivende Kær Halvø og dets beboere. Afslutningsvis om betydningen for den kommende planlægning vedrørende landdistrikternes kulturmiljø.

Rønhave-kolonien – og for så vidt hele Kær Halvø – havde frem til 1990'erne hidtil, uden videre hensyntagen til områdets specielle natur- og kulturværdier, været underlagt den generelle planlægning på linje med øvrige landdistrikter.

Figur 22. Møde mellem to kategorier i halvfemsernes husmandskoloni – husmandskonen på traktor fra det specialiserede brug, som har samlet jorden fra omkringliggende brug, og byfamilien, der har overtaget et af de nedlagte brug samt rytteren på sin daglige ridetur i 1998. Foto: G. Solvang.

Det gælder de to centrale aspekter i planlægningen, den fysiske side i form af landskab og bebyggelse samt bevaringsaspektet, herunder især varetagelsen af de kulturhistoriske spor i det åbne landbrugsland.

Jorden på Kær Halvø vil uden tvivl også i fremtiden blive forbeholdt landbrugserhvervet, men på hvilken måde, det vil blive praktiseret i det 21. århundrede, har vi kun set begyndelsen på.

I de kommende års planlægning af landdistrikterne undgår vi ikke at tage stilling til en række problemer, som vil berøre fremtidens landboere. Både de mennesker, der fortsat skal leve af landbruget, og de ikke-landbrugere – som f.eks. tilflyttere i Rønhave-kolonien – der ønsker at bosætte sig på landet ud fra andre forudsætninger end de erhvervsmæssige. For netop herude at søge de livsværdier, som de ikke har kunnet opnå i det bymiljø, som de forlod.

Den generelle nedgang i antallet af fuldtidslandbrug og den samtidigt stigende interesse for deltids- og fritidslandbrug gør det desuden økonomisk vanskeligt, især i de bynære områder, for de næste generationer at etablere sig som fuldtidslandbrugere.

Denne udvikling, vil fremover fortsætte og dermed stille større krav til administrationen af planlovens zonebestemmelser ”for at sikre, at det bynære åbne land også på længere sigt fremtræder som landbrugslandskab fremfor udelukkende boligområde” – indbefattet fritidslandbrug.²⁶

Planlægningen af udviklingen i det åbne land, herunder landbrugets situation i de bynære landdistrikter, vil derfor i de kommende år indtage en central rolle i den samlede landsplanlægning. Men ud fra en række samfunds- og miljømæssige forhold vil det blive andre hensyn end landbruget, der kommer til at sætte dagsordenen for denne udvikling.

Den tidligere formand for EU-Kommissionen, Jaques Delors, har i slutningen af 1990 i tre punkter udtrykt det således:

- Udviklingen af landdistrikter er et offentligt gode, som opfylder et grundlæggende behov for hele samfundet.

- Udviklingen af landdistrikter kan ikke gennemføres uden landmændenes deltagelse.

- Udviklingen af landdistrikter er et kollektivt gode, som er nært knyttet til regionplanlægning.

Det kræver en ny måde at gribe tingene an på og afvigelse fra det nuværende tankesæt.

Konkret sagt: ”Udviklingen af landområder kan ikke overlades til markedskræfterne, fordi markedet ikke er i stand til at udøve den nødvendige styring”.²⁷

Ser man tilbage på planprocessen gennem 1980’erne, er der i alt for ringe grad taget hensyn til den sociale og menneskelige side, der berøres i planlægningen, det vil sige med udgangspunkt i de mennesker, der planlægges for. Det gælder ikke blot for byområderne, men også for landdistrikterne. Sagt med byplanlægger og etnolog Johannes Mølgaards ord: ”Den rationelle plantradition anser ikke et øget kendskab til de forskellige befolkningsgruppers levevis for særligt relevant for planlægningen. Befolkningens forskellige opfattelser og borgerdeltagelse i planlægningen opfattes nærmest som noget, der besværliggør planprocessen og invaliderer det gode planforslag.”²⁸

Konflikten mellem planlæggere og de mennesker, der planlægges for, er i dag en kendsgerning. Med de seneste årtiers tendenser i samfundets udvikling og tiltag på planområdet vil dette konfliktfelt givetvis eskalere. Det vil indebære en stigende belastning i den generelle planlægning og et problem, man nødvendigvis bør forholde sig til. Et er planlægning af de fysiske forhold, f.eks. hvilket erhverv, der skal stoppes ind i de mange nedlagte og tomme landbrugs-

26 Ogstrup og Primdal 1995.

27 Ogstrup og Primdal 1995.

28 Mølgaard 1984.

bygninger. Noget andet er den side af planlægningen, der skal tilgodese de mennesker, som i fremtiden skal befolke og udnytte landdistrikternes stigende, tomme boligmasse.²⁹

Genhusningsproblemet er måske mindre udpræget i bynære områder end byfjerne. Men det er under alle omstændigheder et generelt problem, fordi by- og landzoneloven (nu planloven) med hver sit forskelligartede sigte i planlægningen lige siden lovens ikrafttræden i 1970 til stadighed har affødt ”sammenstød”.

Planlægningen har hidtil fulgt en traditionel metode – teoretisk frem for empirisk. Den har i ringe grad fokuseret på, hvorfor mennesker flytter på landet frem for at vælge bolig i byen. Hvilke værdier, holdninger og vurderinger ligger der bag et sådant valg? Det er spørgsmål, som ikke er tilgodeset i den nuværende planlægning, der primært tager sigte på de overordnede økonomiske, erhvervsmæssige og -strategiske faktorer. Det er betragtninger, som også i nogen grad fremgår af bl.a. Indenrigsministeriets betænkning fra begyndelsen af 1990’erne: *Landdistrikterne – ændrede vilkår*.³⁰

Rønhave-undersøgelsen har vist, hvem de nye tilflyttere er, hvorfor og under hvilke vilkår de bosætter sig i lokalsamfund, og hvad deres bevæggrunde til bosætningen har været. Gennem feltarbejde i lokalsamfundet har det været muligt at afdække tanker, ideer og erfaringer hos både de nye tilflyttere og de gamle beboere. Med afsæt i det indsamlede vidensmateriale kan der således peges på en model, som på flere punkter vil kunne indarbejdes i den videre planproces. Alene det, at man i sin planlægning af fremtidens lokalsamfund tager udgangspunkt i borgerne, vil være et positivt fremskridt i forhold til de traditionelle planmodeller.

En mere menneskenær og samfundsrelevant planlægning bør som udgangspunkt tilgodese basale livsvilkår i fremtidens lokalsamfund. Dette kan bl.a. ske ved at tilgodese udnyttelsen af de muligheder, der ligger i landdistrikternes rekreative værdier, i kulturmiljøet og i den tomme boligmasse. Det gælder både de tomme stuehuse, der udgør et stort potentiale for nye tilflyttere, og de mange driftsbygninger, som i dag ikke længere benyttes til det oprindelige formål. Næst efter parcelhusene er landbrugets bygninger landets største bygningsmasse. Gårde og husmandssteder ligger overalt i landskabet – nogle i landsbyer, nogle spredt i landskabet og nogle dybt inde i forstæderne, hvor de i dag optræder som fremmede elementer. Et potentiale, som bør udnyttes.³¹

29 Solvang 2002.

30 Indenrigsministeriet 1992.

31 Hedegaard og Myrtue 1997 a.

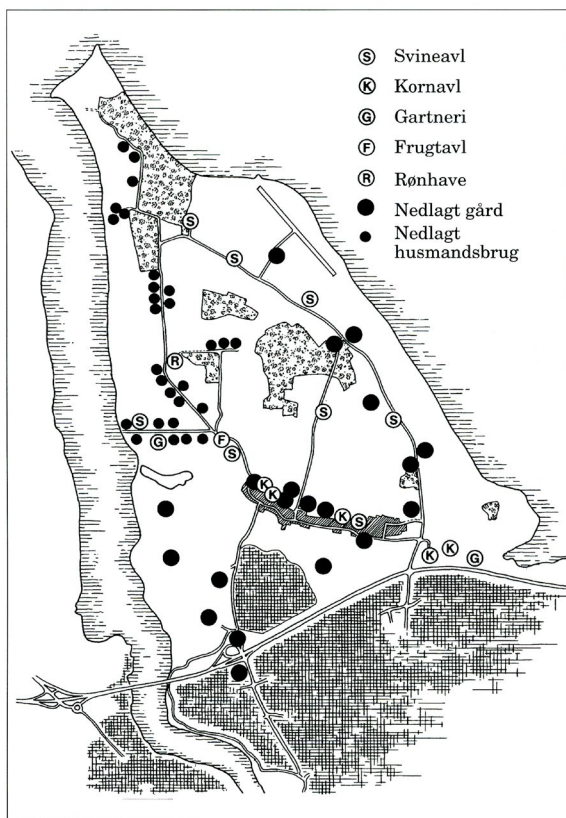
Figur 23.

Fra 1960'erne til 2000 er der sket skelsættende forandringer i kulturlandskab, bebyggelse og erhvervsudøvelse på hele Kær Halvø.

Ud af Rønhave-koloniens 30 oprindelige husmandsbrug var de 28 nedlagt i 2000. To blev drevet med svineavl og et som gartneri.

Af halvøens oprindelige 32 gårde var de 20 nedlagt. Seks blev drevet med svineavl, fem med vedvarende korndyrkning og en som gartneri.

Siden 2000 er der sket en mindre forskydning i den viste opgørelse, men tendensen af driftsforholdene er fastholdt. Tegning: G. Solvang.

Spørgsmålet har længe været, hvad der skal ske med de gamle bebyggelser og driftsformer? Skal de bevares? Og hvad skal vi bruge dem til? Mange ældre landbrugsbygninger – flere af god kvalitet – vil i stigende grad komme til at henstå tomme og ubrugte på grund af landbrugserhvervets tilbagegang, omstrukturering og nedgang i behovet for de utidssvarende driftsbygninger. Adskillige bygninger anvendes i dag til lager, håndværk eller let industri, især hvor beliggenheden er tæt på de større byområder. Denne alternative udnyttelse er i nogen grad medvirkende til at udviske grænsen og kultursporene mellem land og by.³²

Hvad skal vi i frednings- og bevaringsmæssig henseende fremover stille op med de bevaringsværdige kulturspor? Hvordan skal de indpasses i den videre-

32 Ogstrup og Primdal 1995.

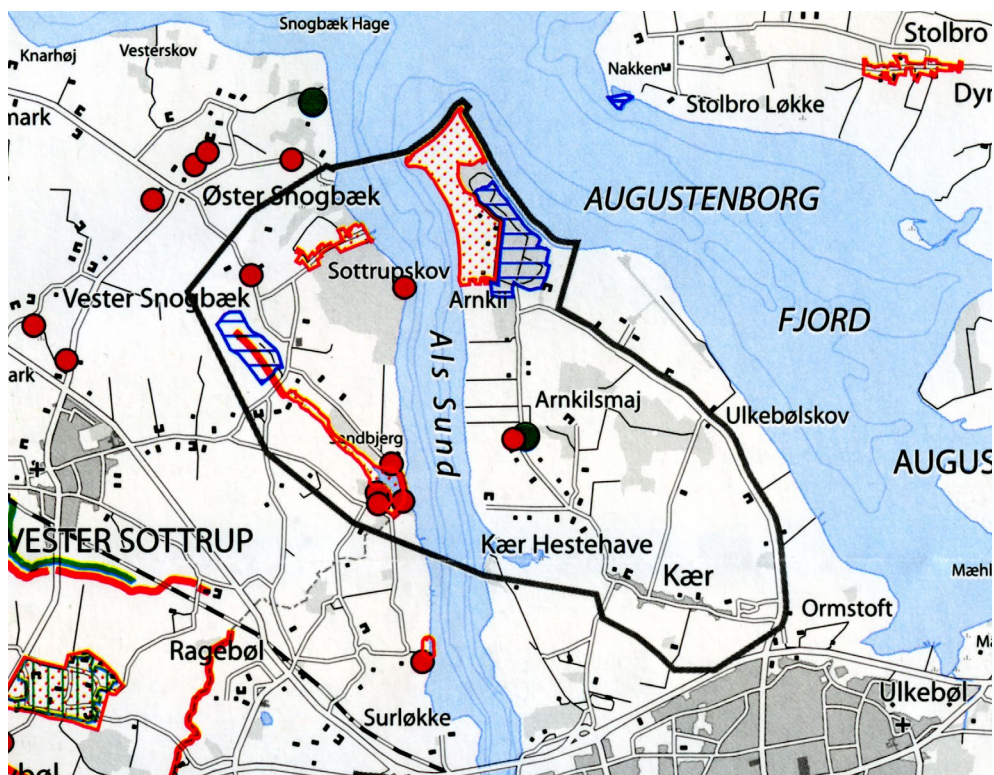
Figur 24. Den tidligere domænegård Rønhave hvorfra statshusmandsbrugene blev udstykket i 1925-26 og 1950. Stuehuslængen er genopbygget efter ødelæggelsen i krigen i 1864. Resterne af voldgraven er fra den gamle herregårdstid. Foto: G. Solvang.

gående fredningsplanlægning? Det er spørgsmål, der er væsentlige at stille, da de berører planlægningen af landdistrikternes fremtid – også Rønhave-koloniens. Spørgsmålet om bæredygtigt byggeri og bevarelse af landbrugets kvalitetsbygninger er således et vigtigt og et nyere perspektiv, der fremover skal medregnes for at nedsætte udledningen af CO².³³

Når det gælder det resterende Kær Halvø i relation til Sønderborgs byudvikling, må vi konstatere, at byen gennem årene gradvist har ”ædt” sig længere og længere ind på halvøen, hvis åbne landzone er indskrumpet tilsvarende. Med den nye bro- og motortrafikvej og lufthavnen, blev der i første omgang etableret en markant gennemgående barriere tværs over halvøens gamle åbne landskab op mod Kær landsby.

Området var indtil 2012 under konstant trussel, for yderligere arealmæssige ”indhug” til byudvikling. Hvis f.eks. landsbyen Kær blev opslugt som forstad til Sønderborg, ville det indebære en forringelse af de nære bygnings- og landbrugs-

33 Solvang 1997 b.

Figur 25. Kort over det udpegede område af "nationalt kulturmiljø" hvori Rønhave-kolonien på Kær Halvø indgår. Kort- og Matrikelstyrelsen 2001.

mæssige kulturværdier i det åbne land, bl.a. med et forringet udsyn ud over åbent dyrkede arealer fra landsbyen imod Sønderborg by.

Kær Halvø med den 2 km lange, enestående båndlandsby og det åbne landbrugsland udgør – som det fremgår af fredningsplanlægningen – en vigtig sammenhængende helhed. Med få undtagelser er alle ældre bygninger i landsbyen bevaringsværdige – jf. *Kommuneatlas Sønderborg*.

Med Kommunes lokalplan i 2012 blev den første brede bræmme mellem den gennemgående motortrafikvej og Kær landsby udlagt til erhvervsformål til mindre værksteds-, håndværks-, handels-, og oplagsvirksomheder samt mindre butikker og offentlige formål.³⁴

34 Lokalplan 4.9-4, Sønderborg Kommune, okt. 2012.

Det lokale *Kær Halvø Landsbylaug* søgte uden held at imødegå planen og få den trukket tilbage. Landsbylauget og beboere fra Rønhave-kolonien havde aktivt involveret sig i spørgsmålet om den fremtidige bosætning og bl.a. fremført, at: ”Det skal sikres, at Kær Halvø også fremover er et attraktivt sted at bosætte sig og drive virksomhed fra. At vi også i fremtiden vil fremstå som Sønderborgs grønne og levende område mod nord og dermed være et fornuftigt og realistisk alternativ til de større byer. Vi er en del af Sønderborg Kommune og ønsker aktivt at medvirke til at gøre hele Sønderborgområdet til en attraktiv egn. Det er vigtigt for os, at vi, også i fremtiden, kan fastholde eksisterende beboere samt tiltrække nye til et attraktivt fællesskab. Vi frygter at lokalplansændringen 4.9-4 Erhvervsområde Sønderborg Nord fra 2012 vil betyde, at der vil blive opført byggerier, der vil ødelægge det eksisterende landsbymiljø, som den oprindelige bevarende lokalplan 9-0109 havde som hovedformål at bevare. Derfor ønsker vi at 4.9-4 enten trækkes tilbage eller ændres på væsentlige punkter”. Planen blev ikke ændret.³⁵

Kulturmiljøet

I 1996 satte miljøministeriet fokus på kulturhistorien, der nu skulle integreres som en vigtig del af natur- og miljøforvaltningen. Landet over var der allerede i 1980’erne udarbejdet planer over ”de kulturhistoriske interesser i landskabet” til brug for amternes fredningsplanlægning i det åbne land. For første gang var der udpeget husmandskolonier blandt nyere tids kulturspor i landskabet – også Rønhave-kolonien kom med.

Senere fulgte såkaldte kommuneatlas, hvor bygninger og deres bevaringsværdi blev kortlagt og registret. Målet var en dokumentation af de arkitektoniske, kulturhistoriske og miljømæssige kvaliteter – det gjaldt også Sønderborg Kommune, som fik sit atlas i 1990. Her blev Rønhave-kolonien også medtaget, men kun et enkelt husmandssted blev udpeget.³⁶

Med den statslige udmelding til amternes regionplanrevision i 1997 pegede miljø- og energiminister Svend Auken på behovet for, at man i de kommende års regionplanlægning fik indarbejdet beskyttelse af kulturmiljøet og de kulturhistoriske helheder i landskabet. Kulturmiljø var defineret som: ”Et geografisk afgrænset område, der ved sin fremtræden afspejler væsentlige træk af den samfundsmæssige udvikling.”³⁷

Beskyttelsen af kulturmiljøet skulle nu opprioriteres som den tredje dimension i miljøpolitikken på lige fod med natur- og bygningsfredningen. Et led i

35 Kær Halvø – Lokal Udviklingsplan 2010-2020.

36 Miljøministeriet – Kommuneatlas Sønderborg 1990.

37 Etting og Grau Møller 1997.

Figur 26. Mange spor i det nationale kulturmiljø kan henføres til Krigen 1864, hvor de sidste kamphandlinger foregik på Kær Halvø. Soldaterne efterlod mange indskæringer i træerne i skoven yderst på Arnkil. Møllebygger Johannes Larsen skar årstal, soldaternummer og den vingeløse Dybbøl Mølle i et af bøgetræerne. Udsæringen er siden ud-savet, konserveret og flyttet til Museet på Sønderborg Slot. Foto: G. Solvang, 1976.

opprioriteringen af kulturmiljøet var også projektet ”Kulturhistorien i Planlægningen”, som pegede på de vigtigste kulturhistoriske elementer og strukturer i det danske landskab.³⁸

Afslutningsvis var der i Rønhaveundesøgelsen *Husmandsliv under afvikling* fra 1999 bl.a. blevet peget på nødvendigheden af og behovet for, at myndighederne fik udarbejdet en bevaringsplan for den tidligere statshusmandskoloni med omliggende historiske kulturlandskab – et samlet kulturmiljø. Som et foreløbigt slutresultat af bestræbelserne for at bevare husmandsudstyknngen fra den tidligere domænegård Rønhave på Kær Halvø og selve Kær Landsby, blev området i 2001 af amtet udpeget som del af et ”nationalt kulturmiljø”, der

38 Etting 1998.

ud fra en samlet helhed kom til at omfatte begge sider af Alssund. I det ”nationale” aspekt indgår som en vigtig faktor, at området var skueplads for afslutningen af Krigen 1864, hvilket efterlod en lang række kulturspor, hvoraf mange endnu kan ses i kulturlandskabet.³⁹

Efterfølgende har Aarhus Arkitektskole i et projekt om ”umistelige kulturmiljøer i Danmarks yderområder” set på kulturmiljøet i hele Sønderborg Kommune, herunder også Rønhave-kolonien. Arkitekterne har imidlertid forholdt sig ret overfladisk til bebyggelsen og det pågældende kulturmiljø, men på ingen måde forholdt sig til prioriteringen af den ”nationale udpegnings”.⁴⁰

På sin vis var et af ”bevaringsmålene” i den etnologiske undersøgelse af Rønhave-kolonien dog allerede nået! Det bliver herefter overladt til eftertiden at forvalte den nationale udpegnings.⁴¹

Slutspil

Der er nu gået 100 år siden Rønhave-kolonien blev oprettet med dens 27 – senere i alt 30 – statshusmandsbrug. I de første mange årtier kæmpede en børnerig husmandsbefolkning med hårdt slid for deres udkomme fra den lille jordlod. Fra 1960’erne bevirkede strukturændringen i landbruget en gradvis afvikling og nedlægning af de enkelte brug som grundlag for et levebrød. Afviklingen blev fra 60’erne afløst af ”de nye tilflyttere”, som dermed på sigt kom til at ”nykolonisere” områdets oprindelige statshusmandsbrug. En udvikling, der med relativt få ændringer og nye tiltag siden årtusindeskiftet, er fortsat frem til jubilæumsåret omend i et mere afdæmpet tempo.⁴²

Trods ændringer gennem årene på flere af de oprindelige husmandsbrug ved tilbygning og ombygning, der ikke alle har været lige heldige set i relation til den oprindelige arkitektur og byggeskik, kan man håbe, at Rønhave-kolonien med de bedst bevarede brug bevares i sin ydre arkitektur. Således at man også i fremtiden kan fornemme det uniformerede præg af Bedre Byggeskik, som endnu ses i kulturlandskabet og indgår i ”det nationale kulturmiljø”. Og desuden have i erindring, at jo mere af områdets kulturmiljø der bevares i nutiden, des mere af fortidens kulturgods vil der være tilbage at videregive til eftertiden som del af den fælles kulturarv.⁴³

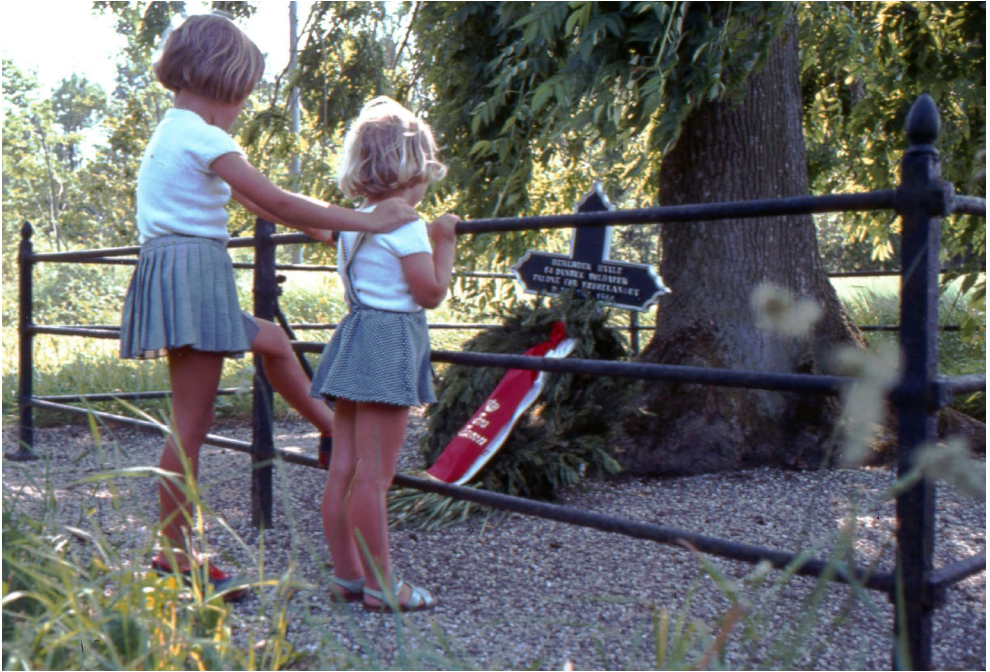
39 Solvang 1979 og 1980 a.

40 Aarhus Arkitektskole 2017.

41 Furdal 2001 og Solvang 2000.

42 Solvang 2021.

43 I Kommuneplan 2013-2025 for Sønderborg er det udpegede kulturmiljø med Rønhave-kolonien medtaget uden betoning af det ”nationale miljø”.

Figur 27. ”Grav ved grav i marken står”, skrev den islandske præst Thordur Thomasson om de mange krigergrave, fra Krigen 1864, som i dag endnu ligger spredt på Kær Halvø. Teksten indgår i digtet på mindetaflen, der blev sat på Dybbøl Mølle efter krigen. Denne krigergrav ligger i dag ved et nedlagt husmandssted i Arnkilmaj. Foto: G. Solvang

Litteratur

- Bertelsen, O. og J. Ussing, 1974: *Familiestørrelse og livsstil*. Socialforskningsinstituttet – publikation 60.1
- Brückner, K. og L.H. Larsen, 1945: *Nye danske landbrugsbygninger*.
- Clausager, A., 1930: *Husmandsbrugets økonomiske værd*.
- Delors, Jacques, 1991: Landdistrikters politik i EF og Danmark. Landbrugsområdernes udvikling og EF’s Fælles Landbrugspolitik. I: *Landdistriktet leve? LOK-studiebøger*.
- Det økonomiske Råd, 1964: *Strukturproblemer i dansk landbrug*.
- Didrichsen, Kaspar og Tove Jensen (red.), 1997: *SAVE – Kortlægning og registrering af byers og bygningers bevaringsværdi og udarbejdelse af kommuneatlas*. Miljø- og Energistyrelsen. Skov- og Naturstyrelsen.

Dybbøl Posten 4.3. 1925.

Etting, Vivian og Per Grau Møller (red.), 1997: *Kulturhistorien i planlægningen. De kulturhistoriske interesser i landskabet*. Skov- og Naturstyrelsen.

Etting, Vivian, 1998: *Hvad skal vi med kulturmiljøet?* Miljø- og Energiministeriet. Skov- og Naturstyrelsen. Forskningsministeriet, 1997: *Opbygning af viden på kulturmiljøområdet*.

Frederiksen, Niels, 1922: "Vore nye husmænd". I: *Dansk Udsyn* 4.

Furdal, Kim (red.), 2001: *Kulturmiljøer og kulturhistoriske enkeltelementer i Sønderjylland – en redegørelse*. Aabenraa.

Hedegaard, Esben og Anders Myrtue, 1996: *Landbrugets bygninger 1850-1940*. Miljø- og Energiministeriet. Skov- og Naturstyrelsen.

Indenrigsministeriet, 1992: *Landdistrikterne*.

Jensen, Anette, 2002: "Statshusmandsbrugene i Fløstrup Sogn på Østfyn – et kulturmiljø under forandring". I: *Fortid og Nutid*, nr. 2.

Junker, T., 1948: *Udstykning. En økonomisk vurdering af udstykningen i et samfund med fuld beskæftigelse og moderne teknik*.

Jørgensen, Thormod, 1955: *Statens Jordlovsudvalg 1919-44*.

Kommuneplan 2013-2025 for Sønderborg Kommune.

Kær Halvø – Lokal Udviklingsplan 2010-2020. Kær Halvø ... et grønt og levende parkområde i Sønderborg Kommune.

Lokalplan 4.9-4 Erhvervsområde Sønderborg Nord. Kommuneplantillæg nr. 11 til Kommuneplan 2009-2021. Sønderborg, oktober 2012

Miljøministeriet, 1990: *Sønderborg Kommuneatlas*. Planstyrelsen og Sønderborg Kommune.

Mogensen, G.V., 1970: *De sociale konsekvenser af landbrugets strukturændringer*.

Mogensen, G.V., 1973: *Landbruget og de øvrige primærerhverv*.

Mølgaard, Johannes, 1984: *Landbrugets livsformer*.

Mørkeberg, H, 1976.: *Landhusmødres arbejdsforhold*. Landbrugsministeriets produktivitetsudvalg – Husholdningsudvalget.

Ogstrup, Susanne og Jørgen Primdal, 1995: *Bynære landbrugsområder i hovedstadsregionen*. 1994. Den Kgl. Veterinær- og Landbohøjskole og Forskningscentret for Skov & Landskab.

Pedersen, Jørgen, 1928: *Husmandsbruget. En vurdering af den danske husmandslovgivnings økonomiske og sociale betydning*.

Schmidt, E., 1935: *Landbruget i krise – forudsætningerne for krisen og dens socialpolitiske følger*.

Solvang, Gunnar, 1978: "Myten om de hvide vinkelbygninger med de røde tegltage". I: *Folk og Kultur*. Årbog for Dansk Etnologi og Folkemindevidenskab.

Solvang, Gunnar, 1980: *En Sønderjysk husmandsbygd. Etnologisk analyse af økonomiske, sociale og kulturelle forandringer i statshusmandskolonien*

- Rønhave på Als 1925-78*. Institut for Europæisk Folkelivsforskning, (Upub. specialeafhandling).
- Solvang, Gunnar, 1984: *Husmandsliv. En etnologisk skildring af livsvilkårene i Rønhave-kolonien på Als 1925-80*. Landbohistorisk Selskab.
- Solvang, Gunnar, 1986: *Forandringsprocesser og social konflikt i et sønderjysk husmandssamfund*. Kooperativ Forskning. Sydjysk Universitetscenter.
- Solvang, Gunnar, 1987 a: "Rønhave på Als. En sønderjysk husmandskoloni fra 1920'erne". I: P. Dragsbo og N. Fabricius, (red.): *Kulturbevaring og dagligt liv*. Statens Museumsnævn.
- Solvang, Gunnar, 1987 b: "Worker-peasants i europæisk perspektiv. En komparativ oversigt". I: *Tidsskrift for Landøkonomi*, 1/87, 174. årgang. Det kgl. danske Landhusholdningsselskab.
- Solvang, Gunnar, 1989 a: "Et husmandshjem på Als i 1950'erne – Hjemmet og kvindens sfære". I: *Boligform og livsstil. Arv og Eje 1989*. Dansk Kulturhistorisk Museumsforening.
- Solvang, Gunnar, 1989 b: "Statshusmænd i Danmark". I: H. Damgaard og P. Grau Møller (red.): *Huse og husmænd i fortid, nutid og fremtid. Småbrugets udbredelse og vilkår i Norden. Beretning fra det 12. bebyggelsehistoriske symposium ved Odense Universitet en 2.-4. november 1988*.
- Solvang, Gunnar, 1997 a: "Nye perspektiver for lokalsamfundet i landdistrikterne. – En skitse af et husmandssamfund i afvikling". I: Niels Hørlyck Jensen, Anders Myrtue, Per Grau Møller og Erland Porsmose (red.): *Landdistrikterne 1950-2050. Beretning fra det 14. bebyggelsehistoriske symposium ved Odense Universitet om udviklingen af landdistrikterne, 9.- 10. nov. 1995*.
- Solvang, Gunnar, 1997 b: "Museernes rolle i den antikvariske forvaltning. Eksempler på arbejdet med bevaring af landbrugets bygninger i Køge Museums etnologiske ansvarsområde". I: Hedegaard, Esben (red.): *Landbrugets bygninger 1850-1940. Beretning fra det 15. bebyggelsehistoriske symposium ved Odense Universitet og Odense Bys Museer 11.- 12. november på Hollufgård*.
- Solvang, Gunnar, 1999 a: *Husmandsliv under afvikling. Udvikling og forandring i et sønderjysk landbosamfund 1975-2000 med hovedvægt på de nye tilflyttere*. (ph.d. afhandling). Landbohistorisk Selskab og Historisk Samfund for Als og Sundeved.
- Solvang, Gunnar, 1999 b: "Jorden som konfliktfelt". I: *Humaniora Nr. 2, 14. Årgang*, Statens Humanistiske Forskningsråd.
- Solvang, Gunnar, 2000: "Bevar de danske statshusmandsbrug nu!" I: *BY og LAND. Nr. 49*. Landsforeningen for Bygnings- og landskabskultur.
- Solvang, Gunnar, 2002: "Planlægning, bevaring og historie i 1900-tallets agrarsamfund – eksempel fra Danmark". I: Tomas Germundsson (red.): *Industri-samhällets agrarlandskap, bevarande, vård och värde. Rapport från agrar-*

- historiska seminariets konferens i Lund, 3.-4. oktober 2000.* Lunds Universitet, Institutionen för kulturgeografi och ekonomisk geografi.
- Solvang, Gunnar, 2004: "De nye tilflyttere i landdistrikterne". I: *Landbohistorisk Tidsskrift 2004:1*.
- Solvang, Gunnar, 2019: "Husmændenes landboreformer i det 20. århundrede". I: *Årsskrift for Det grønne Museum*.
- Solvang, Gunnar, 2021: "De sønderjyske statshusmandskolonier". I: *Sønderjysk Månedsskrift 7*.
- Sundbo, Jon, 1972: *Lokalsamfundet i defensiven? En analyse af sociale forandringer i Magleby*.
- Sørensen, Niels Karl, 1998: *Landbruget i Sønderjylland. Samfundsøkonomi – strukturmiljø – forvandling*. Institut for Grænseregionsforskning.
- Vilstrup Research, 1997: "At bo på landet". I: *Landdistrikternes udviklingsmuligheder*. Indenrigsministeriet.
- Worsley, Peter, 1976: *Introduktion til den moderna sociologien*.
- Aarhus Arkitektskole, 2017: *Screening af kulturmiljøer Sønderborg Kommune*.

Summary

The Rønhave colony on Als, 100 years

In 2025, it will be 100 years since the state homestead colony Rønhave on Kær Halvø north of Sønderborg on Als was established. The author has followed the development in the colony since 1970, and in 1975-98 made two ethnological studies which tell the story of the homestead families, their working life, work and the development of the thirty original holdings. This article presents the history of the colony from its beginning until today, when the versatile agricultural operation has been shut down, the land from most holdings has been combined into a few single larger operating units, and almost all of the originally divided holdings have been converted into residence for non-farmers – some, however, still with some land.

The former German 'domain farm' Rønhave was parcelled out on 4 March 1925 under the direction of the State's Land Law Committee (Statens Jordlovsudvalg). The settlers who colonized the former manor fields primarily came from the immediate neighbourhood.

The homestead colony was founded within the aftermath of the Reunification of Southern Jutland with Denmark from Germany, and in the shadow of the economic development phase in the region from the early 1920s. Under relatively uniform establishment and economic conditions, the settlers founded a home and built a sustainable production unit of an average of 11 barrels of land (\approx 6 hectares or 15 acres). Several homesteaders initially received help from surrounding farms or family living nearby.

Parallel to the founding, a pattern of mutual relations was established with cooperative teams, machine communities and other social contacts between the homesteaders. An insufficient financial return from the holdings made it necessary to have a side occupation, where milk driving and day labour became the most common.

The number homesteaders in Denmark peaked in the mid-1930s, as did the economic crisis, which meant stagnation and a decline in operations and sales. The saving plan became the family farm, where the homesteaders were largely able to maintain a large degree of self-sufficiency. Better economic conditions towards the end of the 1930s led to progress inside and outside, albeit small. Livestock farming remained the most important source of income.

During its first generation, the Rønhave colony formed a stable local community bound together by social relations in a mutual contact network with daily working relationships and common work tasks in the operation of the homestead holdings. Through behaviour and a sense of community, the homesteaders came to act as a unified group in relation to the outside world.

In the first decades of the colony's history, the physical framework of the homestead holding was formed. Trees and bushes gradually grew up around the individual holdings, where the angular buildings with the red tile roofs blended harmoniously into the surrounding landscape down towards Alssund. A landscape developed with hedgerows, characteristic uniform field division and cows and horses grazing in the summer. The image reflected by "the colonial landscape" contrasted the surrounding farmland, whose structure with large farms and extensive fields rests on a process of creation with a background in completely different historical conditions.

Then followed a generational change in the years 1945–65, which, supported by external factors with a noticeable structural change in Danish agriculture from the 1950s, led development in a new direction. Rønhave itself now became an experimental farm ('forsøgsgård'), and three new holdings were established on its lands, and all the homesteaders were collectively allocated and additional 64 barrels of grassland (\approx 35 hectares or 86 acres) on Arnkilsøre. This gave a slight increase in the colony's total production, but far from met the actual need, and thus the second generation of homesteaders increasingly had to take on more side jobs in the form of unskilled work.

With the liberalized agricultural law in 1962, the individual's leasing options were increased by abolishing the agricultural duty on the farm, if the land was combined with an area that did not exceed 12 hectares (30 acres). The bill heralded the beginning of the liquidation of homestead farming. Now followed an even greater degree of co-operation and regular land amalgamation, in line with increasing decommissioning of holdings.

In the 1950s began a structural rationalization in Danish agriculture, which included mechanization, decommissioning and specialisation. It continued up through the 1960s, controlled from above and encouraged by local conditions of adjustment, which increased significantly after Denmark joining the EEC in 1972. Mechanization, increasing side occupation and an increase in production collectively caused a gradual restructuring of the daily work rhythm and the work processes of the annual cycle for the homesteaders in Rønhave. Certain seasonal jobs became shorter, and several slipped away with a reorganization and simplification of agricultural operations. Livestock farming was restructured as a result of stricter requirements for animal production, legislation and local rationalization efforts in the dairy sector, all part of the cooperatives' vertical integration. It culminated in 1974, and gave the impetus to the closure of most versatile farms.

Specialization changed the structural framework for livestock production. But several farmhouses were also changed as a result of home improvements, demands for rising living standards and as part of urbanisation. Increased mechanization and generational antagonisms led to the beginning of the dissolution of the former working community within the colony. New collaboration patterns were established across previous relationships with a lesser degree of personal commitment.

With growing side employment for the homestead families came extended social networks into urban areas and other industries, which laid the foundation for a change in norms, attitudes and assessments compared to what had previously prevailed in the colony's narrow network patterns. This change into a more urbanized lifestyle was even more increased by the arrival of new non-farming residents in the former homestead colony.

The structural change resulted for the time being in a number of so-called "holding types" (brugstyper), whose appearance essentially coincided with the colony's social and economic categories. From the 1970s onwards, the original homestead holdings developed into five "ideal holding types". The first decommissioned holdings had become retirement farms and housing for non-farmers. The remaining active holdings had been converted to various types of specialized production, and the versatile operation had been greatly reduced. Added to this was an increase in holdings based on part-time or full-time paid work. At the start of the year 2000, the structural development had led to a decidedly structural dissolution of the previous connections between settlement and actual agriculture. In concrete numbers, this was expressed by the fact that two thirds of the colony's original land by now had been merged and was run by just two specialized operating units.

After the first two generations of homesteaders and in line with the falling number at holdings followed from approximately 1970 a third generation of new residents, almost all of whom were non-farmers, but many still with various connections to the colony. Socially and economically, the newcomers distanced themselves from the homesteaders by their education and profession, which predominantly was based in the health and service sectors, crafts, liberal professions, teaching and specialized work. Furthermore, all the newcomers were commuters.

A central aspect in the newcomers' activity patterns was the home residence itself and its immediate surroundings, the geographical location, contact with nature and the open country, but also a desire to participate in the community of the local community. The factors can be summarized as follows: A distinct desire to live close to the city, forest and beach, practice sailing, keep horses, sheep and chickens, fish in the fjord and so on. This wish also included the children's opportunities to engage in the new and free surroundings, as the children played a significant role in how the individual family's daily patterns was structured. For the homesteaders, the land was originally synonymous with home, housing and work, where the holding formed a framework for the family as a production and consumption unit. For those who moved in from outside society, the place of residence, the surroundings, nature and the landscape were part of a significant network of activities. The newcomers were gradually integrated into the local community as they were included in the homesteaders' community and a field of experience with all the opportunities for leisure time that it contains.

Compared to before, the occupational shift in the local community and commuting to work gradually led to a changed pattern with increased involvement outside the local community. It involved family, relatives, friends and work colleagues of the individual family to a greater extent at the expense of the colony's collective local network, which generally limited participation in the local community in relation to the homesteaders' previous work and social community.

Thus, the newcomers engage in social communities both inside and outside the local community. This takes place in a network of relationships with contacts that often cut across previous norms and work divisions. Contacts in the local community in many cases include activities with each other at weekends and in free time. In this way, the wishes and expectations of the new residents are realised for the new local community, which they then gradually integrate into, and more or less themselves become a part of over time.

In conclusion, if we relate to the recent decades' development in the cultural environment that the Rønhave colony forms part of together with the

surrounding Kær Halvø, then the status is that in 2001 the colony was designated by the county as part of a valuable “national cultural environment”. One hundred years have passed since the state homesteading colony was established. In the first decades, a homestead population rich in children struggled with hard work to make ends meet from their small plots of land. From the 1960s, the structural change in agriculture caused a gradual winding down and closure of the individual holdings as a basis for a livelihood. From the 1960s onwards, the settlement was replaced by newcomers, who eventually came to “re-colonize” the area’s original state holdings. A development that, with relatively few changes and new initiatives since the turn of the millennium, has continued until the anniversary year, albeit at a more subdued pace.

Despite changes to several homestead holdings through extension and remodelling – not all of which have been equally fortunate in relation to the original architecture and building practices – one can hope that the Rønhave colony with its best-preserved holdings will be preserved in its external architecture. So that even in the future you will be able to sense the uniformed stamp of the *Bedre Byggeskik* (‘Better Building Style’), which is still seen in the cultural landscape and forms part of the “national cultural environment”. And also keeping in mind that the more of the area’s cultural environment that is preserved in the present, the more of the cultural heritage of the past will be left to pass on to posterity as part of the common cultural heritage.

Forfatterpræsentation

Gunnar Solvang, født 1941, mag. art. i europæisk etnologi fra Københavns Universitet 1981 og ph.d. i kulturstudier fra Syddansk Universitet 2001. Er forhenværende museumsinspektør. Har forsket og skrevet bøger og artikler om kulturhistoriske emner fra nyere tid. Om dansk husmandskultur, landindustri og -håndværk, vadehavsregionens kulturhistorie, fredningsplanlægning, Køge By’s historie, bygningskultur og kulturmiljøer i det åbne land. Seneste emner er Grønland og biografien *Georg Bidstrup & John C. Cambell Folk School – en dansk højskolemand i North Carolina, USA*.